

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ
НАУК УКРАЇНИ

На правах рукопису

Кемінь Володимир Петрович

**УКРАЇНСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ,
СХІДНОЇ ТА ПВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (1918-1996 рр.)**

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

КИЇВ - 1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському державному лінгвістичному університеті.

Науковий консультант - Євтух Микола Борисович, член - кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор

Офіційні опоненти - Ничкало Нелля Григорівна, дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор

Ступарик Богдан Михайлович, член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор

Трошинський Володимир Павлович, доктор історичних наук

Провідна установа - Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди

Захист відбудеться "20" червня 1997 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.32.02 в Інституті педагогіки АПН України за адресою: 252001, м.Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 8.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту педагогіки АПН України.

Автореферат розіслано "19" травня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.П.Легкий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність і ступінь дослідженості проблеми

Проблема української етнічності не обмежується історичними та географічними рамками України. Історично так склалося, що за межами України проживає близько 10 млн. українців. Хоча офіційно це число значно занижується через прагнення інших держав асимілювати українську національну меншину та створити "однаціональні держави".

Загальнолюдське завдання кожної етнонації полягає в тому, щоб всіма засобами підтримувати свої діаспорні групи, збагачуючи їх своїми духовними здобутками. Крах віджилих ідеологічних стереотипів і кількадесятилітньої політики штучного роз'єднання українців став можливим із створенням Української держави, яка у своїй Конституції зафіксувала положення про те, що "Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави" (Стаття 12). Одним з найчисельніших і найстаріших українських спільнот у світі є українці Центральної, Східної та Південно-Східної Європи (Польщі, Словаччини, Чехії, Румунії, Югославії, Хорватії, Боснії та Герцоговини). У таких країнах, як Польща, Словаччина та Румунія українське населення є автохтонним, тобто воно проживало й проживає на своїй етнічній території. Протягом століть українці цих земель вели постійну боротьбу за свої національні права: право на свою рідну мову, церкву, культуру, традиції, історію, школу. Змінювалися політичні режими, але незмінним залишалося прагнення українців зберегти свою національну самосвідомість. Велику роль у її збереженні відіграла саме українська школа, яка має тут багаті традиції, що беруть свій початок із глибини віків. Ці землі стали батьківщиною для М. Грушевського, О. Духновича, М. Вербицького, О. Кобилянської та ін.

Самобутнім явищем української культури та науки стала діяльність українських емігрантів у Чехословаччині у міжвоєнний період.

Вони зробили значний внесок до національної скарбниці, розвивали основні напрями україністики, знайомили світ із надбанням української культури, збагачували європейську науку та культуру. В українських освітніх закладах Чехословаччини готували молоду українську інтелігенцію. Сьогодні стало реальним включати в історію української педагогічної думки, імена цілого ряду вчених, педагогів, які тривалий час працювали в Чехословаччині у міжвоєнний період. Серед них С. Русова, С. Сірополок, А. Волошин та ін.

Суперечливим та неоднозначним був стан українського шкільництва у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи у післявоєнний період – від бурхливого розвитку шкіл для українців (у Словаччині було створено близько 300 шкіл) до їх фактичного знищення (у Польщі після операції "Вісла" не існувало жодної української школи). Стан української школи залежав від внутрішньої політичної ситуації в окремих країнах. Найменший прояв боротьби з націоналізмом негативно відбивався на становищі українців у східноєвропейських країнах.

Разом з тим, майже у всіх східноєвропейських країнах у повоєнний період було створено систему українського шкільництва, яка включала у себе дошкільні заклади, основні та середні школи, середні спеціальні та професійні училища, вищі навчальні заклади. Однак такий стан тривав не довго, і вже з середини 60-х років українські школи зазнають не найкращих часів. Наступ на українське шкільництво тривав десятки років, його метою була асиміляція українських спільнот. Комуністичне керівництво східноєвропейських країн прагнуло створити однопартійні держави.

Політичні зміни у Європі кінця 80-х – початку 90-х років

привели до демократичних перетворень у країнах колишньої соціалістичної співдружності.

Сьогодні школа може стати чи не найважливішим чинником збереження національної самобутності українців, які проживають поза межами України. Але для цього необхідна допомога з боку Української держави, адже підтримка співвітчизників за кордоном є сучасною нормою міжнародного права, цивілізованою практикою держав, які поважають себе, своїх громадян, а також є складовою того, що називають національними інтересами, національною безпекою.

Становлення та розвиток українського шкільництва у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи досліджували здебільшого зарубіжні україністи. У Словаччині — А.Чума ("Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині" (1967), І.Ванат ("Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини" (1977-1986), І.Байцура ("Розвиток і рішення українського питання в ЧССР на етапі побудови соціалізму" (1968), О.Баран ("Нариси історії Пряшівщини", Канада, 1990).

Праці цих вчених містять багато науково обґрунтованих, вірогідних ідей, фактів з історії українського шкільництва у Словаччині, хоча й стосуються тільки окремих історичних періодів.

Заслугують на увагу і дослідження сучасних словацьких та українських вчених: В.Капішовського, М.Мушинки, М.Ричалки, Й.Сірки, А.Ковача, П.Урама, І.Яцканича та ін. У своїх статтях вони аналізують сучасний стан української школи та шляхи подолання кризових явищ, які у ній склалися протягом останніх років.

Культурно-освітній діяльності української еміграції у Чехословаччині міжвоєнного періоду присвячені дослідження С.Наріжного ("Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами", Прага, 1942), І.Мірного ("Український високий педагогічний інститут ім. М.Драгоманова",

Прага, 1934), І. Мегуца ("Українська гімназія у Чехії" Мюнхен, 1975).

У 1996 році вийшов навчальний посібник "Нариси українського шкільництва /1905-1933/" /За редакцією О.В.Сухомлинської/. Однак у ньому розглядається історія освіти й педагогічної думки тільки в межах України.

Помітних результатів в опрацюванні деяких важливих питань з історії міжвоєнної української діаспори в Чехословаччині досягнуто вченими України. Їх результати знайшли своє відображення в індивідуальних та колективних монографіях, книгах, дисертаціях (В.П.Троцинський- "Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище", 1994.; С.В.Віднянський- "Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет, 1921-1945 рр.", 1994.; Пінчук І.-"Освітня діяльність та педагогічні погляди С.Русової", 1994.; Зимомря М., Гоммонай В., Вегеш М. - "Августин Волошин", 1995.; Г.Беднаржова-"А. Uološin", 1995).

Науковий інтерес становлять також праці, присвячені українцям Польщі: М.Трухана ("Українці в Польщі після другої світової війни, 1944-1984 рр.", Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1990), П.Олійника ("Лихоліття Холмщини і Підляшшя", Прага, 1941), К.Васяка ("Skolnictwo i kultura grup narodowościowych w Polsce Ludowej"), А.Квілецького ("Lemkowie", Warszawa, 1974), В.Маршака ("Ukrainiec w Polsce", 1993) та ін. Сучасним проблемам української спільноти в Польщі присвячені публікації польських вчених-україністів: В.Мокрого, М.Чеха. В Україні заслуговують на увагу публікації С.Заброварного, Л.Васильєвої, Г.Щерби, Л.Чикаленко.

Підкреслимо наукову значущість дисертації Б.Ступарика /"Розвиток шкільництва в Галичині", 1994/, в якій поетапно досліджується становлення та розвиток української національної

школи на теренах Галичини як за австрійського, так і польського панування. В цілому, однак, тематичні лінії нашої праці й дослідження Б.Ступарика перетинаються лише в поодиноких випадках.

Історію українського шкільництва в Румунії присвячені роботи М.Гараса ("Ілюстрована історія т-ва "Українська Школа", 1937), Г.Піддубного ("Буковина", 1928), С.Яричевського ("Українці в німецькій гімназії у Сереті", 1911), Д.Квітковського, Т.Бриндзана, О.Жуковського та ін. ("Буковина: Її минуле і сучасне", Париж, 1956) та ін. У цих працях автори приділяють увагу становищу української меншини в культурно-освітній сфері у Румунії. Заслуговує на увагу і книга М.Марунчака ("Українці в Румунії, Чехословаччині, Польщі, Югославії", Вінніпег, 1969). Однак, стан українського шкільництва у цій книзі висвітлюється дуже мало. З румунських та інших видань слід назвати праці Д.Гадзева ("Transylvania: The Roots of ethnic conflict", Kent, 1983), та С.Фішера-Галаца ("Twentieth Century Rumania" New York, 1970).

У 1961 р. опублікована робота Д.Щербини ("Развитие образования на Буковине"), але хронологічні рамки дослідження та обмеження його тільки Північною Буковиною не дозволяють скласти цілісної картини про стан українського шкільництва на цій етнічній українській території. Різні аспекти культурно-освітнього життя українців Румунії досліджували А.Г.Горбач, М.Ковач, М.Михайлюк та ін.

Історію, культуру, етнографію русинів-українців Югославії досліджували такі югославські вчені-дослідники, як Л.Рамач ("Русини-українці в Югославії", Вінніпег, 1971), Ф.Лабов ("История Русинох Бачкей, Сриму и Славониі 1745-1918", Вуковар, 1979), колективна монографія ("Iz istorije vodjanskih Rusina do 1941 godine", Novi Sad, 1977), Я.Олеяр ("237 роки шкільства на руским

язику у Югославії", Вуковар, 1992), Ю.Тамаш ("Руски Керестур літопис и история (1745-1991)", Руски Керестур, 1992), Я.Рамач ("Приведени и друштвени живот Руснацоу у Нижней Угорскей (1848-1918)", Нови-Сад, 1990), ("История школи у Руским Керестуре 1753-1918", Нови Сад, 1995), ("Історія русинів в Південній Угорщині (1745-1918)", Ужгород, 1995 (дисертація доктора історичних наук).

Серед інших дослідників можна назвати І.Жироша, І.Удварі, Н.Стаценко, Р.Мизя, Д.Латяка та ін.

Наукову значущість мають фундаментальні праці з історії таких вітчизняних /М.Грушевський, Д.Дорошенко, І.Крип'якевич, С.Смаль-Стоцький, Н.Полонська-Василенко, О.Прицак й ін./ та зарубіжних істориків /В.Белей, І.Бідерман, М.Бонкало, Е.Фішер, Л.Збієра, Р.Кайндль/. До речі, останні здебільшого заперечували наявність власної національної культури в українців, які проживають за межами України.

Помітних результатів у вивченні різних сторін життя української діаспори було досягнуто протягом останніх років вченими-україністами В.Євтухом, В.Маркусем, О.Мишаничем, М.Неврлийом, Ю.Бачею, В.Сливкою, Р.Магочі, Ю.Макаром, П.Чуцкою, Ю.Балегою, Й.Голендою, М.Штецьом.

У ході дослідження здійснювався аналіз праць українських педагогів Л.Баїка, А.Бондаря, І.Борисова, М.Гриценка, М.Євтуха, Н.Калениченко, В.Микитася, Б.Мітюрова, Ф.Науменка, О.Сухомлинської, Г.Філіпчука, М.Ярмаченка та ін.

Досить цінними є різного роду довідкові та інші видання про українців за рубежом, видані як в Україні, так і за кордоном: "Зарубіжні українці" (1991), "Українці в зарубіжному світі" (1991), "Українська діаспора" (1991), колективна монографія Євтуха В.Б., Камінського С.С., Ковальчука О.О., Троцинсько-

го В.П. "Зберігачи українську самобутність" (1992), "United, Demographic Yearbook" (1983), "Ukraine and Ukrainians throughout the World. Ed. by Ann Lencyk Pawliczko. Toronto - Buffalo-London" (1994) та ін.

Названими вище працями не вичерпуються дослідження, котрі стосуються різних аспектів обраної нами теми. Однак сьогодні практично відсутнє дослідження, в якому українське шкільництво у східноєвропейських країнах розглядалось би як цілісний взаємозв'язаний процес, як складова вітчизняної педагогічної думки та освіти. Не розроблено також концепції розвитку українського шкільництва за рубежом, що певною мірою знижує ефективність у діяльності українських культурно-освітніх закладів і призводить до прискореної асиміляції української етнічності.

Все вишевикладене і зумовило вибір теми даного дослідження.

Об'єкт дослідження: українське шкільництво у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи.

Предмет дослідження: процес розвитку українського шкільництва у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи /1918-1996 рр./.

Мета дослідження: здійснити цілісний аналіз розвитку української школи та педагогічної думки у східноєвропейських країнах; розробити науково-обґрунтовану програму сприяння українському шкільництву за рубежом, як складову державної концепції щодо зарубіжного Українства з боку України.

Відповідно до мети визначено такі завдання дослідження:

- визначити етапи розвитку освіти й педагогічної думки у досліджуваний період;

- виявити тенденції, притаманні українському шкільництву на різних етапах його розвитку;
- дослідити особливості культурно-освітньої діяльності української еміграції у міжвоєнний період у Чехословаччині;
- обґрунтувати можливості практичного застосування в сучасній педагогічній науці матеріалів даного дослідження;
- розробити програму сприяння українському шкільництву за рубежом.

К о н ц е п ц і я дослідження. Становлення та розвиток українського шкільництва у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи розглядається автором не тільки з позицій заповнення суттєвої прогалини в історії вітчизняної педагогіки, але й, що не менш важливо, під кутом зору необхідності творення цілісної концепції спільності історичного шляху українського народу.

Розвиток українського шкільництва у східноєвропейських країнах носить діалектичний характер. Цей процес відображав як закономірності розвитку української школи й педагогічної думки, так і тенденції еволюції української етнічності. З цієї точки зору українське шкільництво у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи являє собою специфічне наукове явище, яке збагачується здобутками інших культур, проте мало і свої, властиві лише йому форми, спрямування та зміст.

М е т о д о л о г і ч н о ю основою дослідження є філософські положення про соціальну детермінованість і творчу сутність особистості як суб'єкта історичного процесу й розвитку матеріальної і духовної культури; ідеї про взаємозв'язок національного і загальнолюдського; про національне як важливий компонент формування mentality людини; теоретичні положення і висновки вітчизняних педагогів про народність у навчанні та вихованні, про національну школу.

Т е о р е т и ч н а основа дослідження: положення з історії національної культури (Д.Антонович, В.Гнатюк, М.Грушевський, Д.Дорошенко, С.Смаль-Стоцький, Ю.Бача, Ю.Жаткович, В.Маркусь, О.Мишанич, М.Мушинка, И.Сірка, П.Чучка, С. та В. Ульяновські та ін.); наукові праці, в яких розглянуто стан школи українців Центральної, Східної та Південно-Східної Європи у досліджуваний період (І.Байцура, М.Гарас, І.Ванат, К.Васяк, В.Капішовський, А.Ковач, М.Марунчак, І.Мірний, І.Жегуц, Л.Рамач, Я.Рамач, Г.Піддубний, Я.Олеяр, Ю.Тамаш, М.Трухан, А.Чума, Д.Щербина); дослідження з проблем історії освіти (А.Алексик, Л.Баїк, А.Волошин, М.Волошин, В.Гоммонай, М.Гриценко, Б.Добрянський, М.Євтух, І.Зязюн, В.Микитась, Б.Мітров, Є.Мединський, Ф.Науменко, Н.Ничкало, І.Пінчук, Я.Самофал, Б.Ступарик, О.Сухомлинська, С.Сухорський, М.Ярмаченко та ін.).

М е т о д и дослідження: історико-педагогічний аналіз вітчизняних та зарубіжних архівних джерел, історичної та педагогічної літератури, законодавчих актів; синтез, порівняння, класифікація, узагальнення та систематизація здобутих фактів та відповідного матеріалу.

Д ж е р е л ь н а база дослідження: фонди Центрального державного історичного архіву України, Центрального державного архіву вищих органів влади України, Центрального державного історичного архіву у Львові, Державного архіву Львівської області, Державного архіву Чернівецької області, Державного архіву Закарпатської області; зарубіжних архівів: Státní ústřední archiv, Praha; Archiv Muzea ukrajinskej kultury, Svidnik; Archiv Odboru školstva a kultury rady KNU v Košiciach; Wojewodzki Archiwum

Państwowe w Przemyslu; Wojewodzki Archiwum Państwowe w Rzeszowie; Štatny Archív v Prešove, Центральної наукової бібліотеки НАН України ім.В.І.Вернадського, бібліотеки української діаспори, Львівської бібліотеки ім.В.Стефаника, бібліотек Київського, Львівського, Ужгородського, Чернівецького університетів, statnej knihovni ČSR Klementinum, Slovanskej knihovni v Praze, Державної бібліотеки Чеської Республіки Клементinum, Слов'янської бібліотеки у Празі/.

Джерелознавчу базу дослідження становлять також законодавчі акти, ухвали і постанови державних органів, статистичні збірники, монографії, численні наукові матеріали вузів України, Чехії, Словаччини, Польщі, Румунії, Югославії. Важливим джерелом дослідження стали особисті архіви свідків та учасників подій досліджуваного періоду.

Проаналізовано матеріали, опубліковані в журналах та газетах: "Діло", "Наш світ", "Рідна школа", "Тризуб", "Учитель", "Учительське слово", "Студентський вісник", "Школа і виховання", "Життя і знання", "Літопис Бойківщини", "Сучасність", "Наше слово", "Новий вік", "Нове життя", "Дукла", "Школа і життя", "Пряшещина", "Український календар", "Дружно вперед", "Українське слово", "Шветлосць", "Руске слово", "Наше життя", "Наша культура", "Nove školy", "Pedagogické rozhledy", "Učitel'ske povučny" та ін.

З цими та багатьма іншими виданнями, в яких друкується чимало цінних матеріалів з теми дослідження автор мав змогу детально ознайомитися в архівах та бібліотеках Польщі, Словаччини та Чехії, фонди яких вивчались ним у 1988, 1990, 1993-1996 рр.

Хронологічно дослідження охоплює 1918-1996 рр. Його нижня межа зумовлена завершенням першої світової війни та створенням у Європі цілого ряду незалежних держав, до складу яких входила і частина українських земель. Верхня межа охоплює 90-ті роки, коли у Східній Європі відбулися значні геополітичні зміни, викликані розпадом Радянського Союзу та крахом системи соціалістичної співдружності, створенням незалежної Української держави, виникненням на карті Європи нових державних утворень (Словаччина, Хорватія, Чехія, Боснія та Герцоговина, Союзна Республіка Югославія (Сербія, Чорногорія). Дослідження проводилося у 1988-1996 рр. і проходило у три етапи.

На першому етапі (1988-1991 рр.) відбувалося теоретичне осмислення проблеми, вивчалася історична, філософська та педагогічна література. Автором було проаналізовано законодавчі акти різних держав у сфері освіти.

На другому етапі (1991-1993 рр.) продовжувалося вивчення архівних фондів та літератури з досліджуваної проблеми. Матеріали дослідження використовувалися у роботі із студентами.

На третьому етапі дослідження (1993-1996 рр.) вивчалися фонди зарубіжних архівів: Центрального державного архіву Чехії у Празі, державних воєводських архівів Перемишля та Ряшева, матеріалів Слов'янської бібліотеки у Празі. Здійснено аналіз, систематизацію та узагальнення результатів дослідження, сформульовано висновки та рекомендації.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні положень щодо становлення та розвитку українського шкільництва у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи /мова йде про українців, які проживали й проживають на землях, що з 1918 року входять до складу східноєвропейських країн/; виявленні особливостей емігрантського періоду діяльності С.Русової, С.Сірополка, А.Волошина в

Чехословаччині; визначенні етапів та виявленні тенденцій розвитку українського шкільництва у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи; характеристики змісту і структури українських навчальних закладів, які функціонували у цих країнах у досліджуваній період.

У науковий обіг введено понад 200 фактів, документів, матеріалів, які раніше не публікувалися і не використовувалися в дослідженнях.

Т е о р е т и ч н е значення дослідження полягає в розкритті історії освіти й педагогічної думки зарубіжних українців; виявленні тенденцій розвитку українського шкільництва у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи на різних історичних етапах; визначенні внеску української еміграції міжвоєнного періоду у розвиток вітчизняної педагогічної науки та практики; обґрунтуванні програми сприяння українському шкільництву за рубежом.

П р а к т и ч н е значення дослідження полягає в наступному: фактичні дані та теоретичні висновки щодо вивчення українського шкільництва у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи дозволять усунути ряд прогалин та повніше представити в історико-педагогічних дослідженнях розвиток вітчизняної освіти та педагогічної думки; аналіз маловивчених і маловідомих раніше матеріалів дозволить зробити ряд уточнень, які по-новому інтерпретують важливі події в історії вітчизняної педагогіки; результати дослідження можуть бути використані при створенні нових підручників та посібників з історії педагогіки, проведенні семінарів, написанні курсових та дипломних робіт. Результати дослідження можуть бути використані Державним комітетом України у справах національностей та міграції

при реалізації урядової програми "Українська діаспора" та інших заходів.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом публікації науково-методичних та педагогічних праць автора, виступів із доповідями, науковими повідомленнями на міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях і семінарах. Міжнародні конференції: "Myśl edukacyjna w Galicji 1772- 1918: Ciągłość i zmiana" (Rzeszów, 1995), "Polska droga do Kazachstanu" (Żytomierz, 1996), "Проблеми формування загальнолюдських цінностей в процесі підготовки майбутнього вчителя" (Київ, 1991), "2000 років Різдва Христового" (Запоріжжя, 1997), "Гуманітарні аспекти реформування і розвитку національної системи освіти" (Київ, 1994), "Традиції виховання у світовій народній педагогіці" (Рівне, 1995), 111 Міжнародний конгрес українців (Харків, 1996). Всеукраїнські науково-практичні конференції: "Творча спадщина Я.А.Коменського і сучасність" (Дрогобич, 1992), "Ідея національної школи у педагогічній спадщині С.Руссової та С.Сірополка" (Івано-Франківськ, 1996), "Виховання національної самосвідомості у школярів" (Київ, 1996), "Культура Франкового краю: минуле і сучасне" (Дрогобич, 1996) та ін.

Результати дослідження використовувались у процесі викладання вузівських курсів з педагогіки та історії педагогіки у Київському державному лінгвістичному університеті та Дрогобицькому державному педагогічному інституті ім. І. Франка, а також при створенні програми розвитку національних меншин в Україні, яка готувалася Державним комітетом України у справах національностей та міграції.

В і р о г і д н і с т ь наукових положень, висновків та рекомендацій забезпечується застосуванням методів, адекватних меті та завданням дослідження, а також науковим аналізом фактологічного матеріалу, використанням значної кількості архівних джерел і матеріалів першоджерел, їх об'єктивним аналізом.

Предметом захисту є:

- положення і висновки, що характеризують основні тенденції розвитку освіти й педагогічної думки українців у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи /1918-1996рр./;
- визначення та наукове обґрунтування етапів розвитку українського шкільництва у східноєвропейських країнах;
- оцінка внеску української еміграції міжвоєнного періоду у розвиток освіти й педагогічної думки як в Україні, так і за її межами;
- програма сприяння українському шкільництву за рубежом.

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація складеться із вступу, п'яти розділів, висновків, списку основних використаних архівних джерел, літератури, десяти додатків та 21 таблиці.

У вступі обґрунтовано вибір теми, її актуальність, ступінь дослідженості; визначені об'єкт предмет, мета, концепція, завдання та методологічні і теоретичні основи і методи дослідження; викладено основні положення, що виносяться на захист, наукова новизна, теоретична і практична значущість, подано відомості про апробацію дослідження.

У першому розділі - "Соціально-культурне становище українців у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи" - розглядається історія українських поселень у Польщі, Румунії, Словаччині, Чехії, Югославії, Хорватії, Боснії та Герцоговині.

Українські етнічні групи в Польщі, Румунії та Словаччині належать до автохтонних, або, іншими словами, корінних. На історичних землях, що входять нині до складу цих держав, предки українців проживали споконвіку, й історія їх поселень сягає глибокої давнини. Інша група українців, яка проживає на Балканах, переселилася сюди майже 250 років тому назад. Після розпаду СФРЮ українці-русини проживають в таких країнах, як Югославія (Сербія, Чорногорія), Хорватія, Боснія та Герцоговина.

Визначити точне число українців у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи надзвичайно складно. Офіційна статистика країн, в яких проживає українська меншина, постійно прагнула значно занижити її чисельність, або навіть заперечити її існування (як це було в Румунії у міжвоєнний період, коли українців у цій країні трактували як "румунів, що забули рідну мову"). Однак вчені-україністи, як в Україні, так і за її межами вважають, що у східноєвропейських країнах сьогодні проживає близько одного мільйона українців.

У Польщі українці традиційно проживали на українських етнічних землях Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя. Після другої світової війни українське населення було розсіяне по таких польських воєводствах, як Ольштинське, Щецінське, Кошалінське, Гданьське, Вроцлавське. Сьогодні існують різні дані стосовно кількості українців у Польщі. Офіційна польська статистика подає кількість українців в межах 150-250 тис. осіб. За відомостями Об'єднання українців у Польщі, тут проживає від 250 до 500 тис. українців.

Тривалий час українські етнічні землі, які входять тепер до складу Польщі, знаходилися під іноземним гнобленням. Ця обставина, тільки активізувала супротив українського населення проти колоніальної політики Польщі, Росії, Австрії, Німеччини. У різні історичні періоди ці землі дали Україні таких велетів національної політики, культури та науки, як З.Копистенський, Н.Борецький, І.Копинський, І.Могильницький, Я.Левницький, М.Вербицький, М.Грушевський, Ч.Кравченко, В.Кубійович та багато ін.

У міжвоєнний період українці у Польщі були поставлені у надзвичайно складні політичні, економічні та культурні умови. Розбудову своєї держави Польща розпочала із зміцнення своїх кор-

донів. Одним із засобів такої політики була програма "укріплення окраїн" за допомогою військових поселенців. Національні меншини, які становили у міжвоєнний період близько 30% непольського населення, мали дуже обмежені права національного розпитку.

З початком другої світової війни частина українських земель опинилася у складі Генеральної Губернії, інша ж частина була приєднана до СРСР.

У Словаччині українці проживають здебільшого на Пряшівщині. Тривалий час Пряшівщина була частиною історичного Закарпаття, разом з яким протягом віків перебувала під угорським ярмом. За останніми офіційними даними тут проживає близько 30 тис. русинів-українців.

Згідно з Сен-Жерменським договором Закарпаття, в тому числі й Пряшівщина, увійшли до складу Чехословаччини. Хоча всі закарпатські українці вірили, що північні округи Спишської, Шарішської та Земплінської жуп/районів/ будуть органічною частиною Карпатської Русі, чехословацька влада одразу після окупації встановила словацьку адміністрацію аж до ріки Уж. Власне цим актом відбулося розчленування Закарпаття, був паралізований єдиний національний рух всього Закарпаття та Східної Словаччини. Урядові чинники почали робити різницю між єдиним у всіх відношеннях українським населенням Закарпаття та Словаччини. На відміну від людності Карпатської України, яка становила більшість у краї, українська людність Пряшівщини становила національну меншість у Словаччині. Українське питання на Пряшівщині стало невід'ємною частиною територіального питання Словаччини.

Із включенням закарпатських етнографічних земель до складу Словаччини почалася активна словакізація краю, хоча самі словаки звинувачували чехів у "чехізації" Словаччини. Словацьку мову було введено до адміністративних установ, діловодства, шкільниц-

тва. Від працівників адміністративних органів, урядових установ, вчителів вимагали скласти присягу "словацького вчителя", "словацького урядовця", тощо. Східна Словаччина, де проживали українці, залишалася однією з найбільш відсталих окраїн Чехословацької республіки.

Досить напруженою у міжвоєнний період на Пряшівщині була боротьба між представниками москвофільської, української та карпаторуської орієнтації. Головна проблема полягала в тому, якою мовою - російською, українською чи русинською повинні послуговуватися у діловодстві та шкільництві українці-русини Пряшівщини та Закарпаття. Хоча з лінгвістичного боку не було сумнівів про приналежність закарпатських та пряшівських говірок до західноукраїнської діалектної групи, що зрештою підтвердила Чехословацька Академія Наук 4 грудня 1919 року. Офіційна влада використовувала розкол у середовищі русинів-українців для посилення асиміляційних процесів проти українського населення Пряшівщини.

Після розпаду Чехословаччини та загарбання Угорщиною Закарпатської України територія Пряшівщини ввійшла до складу Словацької держави, яка була сателітом Німеччини. Хоча вона і проіснувала недовго, але словацькі урядові кола встигли напроцювати широкомасштабні плани по денаціоналізації українців. Здійсненню цих планів помішало завершення другої світової війни.

Українці Румунії проживають у чотирьох округах: Марамореський округ, Сучавський округ, округ Тульча, який включає північ Добруджі, дельту Дунаю та Банат, поблизу міст Лугож та Карансебуш. У Марамореші та Сучаві українська людність є автохтонами. Українські поселення в гирлі Дунаю та Банаті утворилися внаслідок міграційних процесів українців у XVIII - XIX ст.

Важко визначити нинішню кількість українського населення в Румунії. У джерелах наводяться цифри 50, 70, 100, 120, 500 тис.

і це не випадково. Ще донедавна урядова національна політика в Румунії базувалася на концепції однаціональної держави, що примушувало національні меншини зрікатися рідного кореня.

З розпадом Австро-Угорщини Буковина та Південна Мараморщина увійшли до складу Румунії. У Конституції Румунії було проголошено, "що Румунія є однією й неподільною державою". Офіційна історична наука намагалася довести, "що українці - це румуни, які забули свою рідну мову". Ця фальшива теорія спочатку пропагувалася тільки в наукових дискусіях, але з 1924 року вона знайшла своє відображення в "Пояснювальній записці до Конституції 1923 року". Законодавчо закріпивши безправність українців на існування, Румунія повела активний наступ на все, що мало відношення до українства. Представників української інтелігенції переслідували, звільняли з роботи, кидали до в'язниці.

У 1927 році українці Буковини вже не мали жодної української школи. З 1918 року Буковина жила у стані військової облоги. Після 1928 року українцям представили деякі права у галузі шкільництва. Вони зводилися до вивчення у деяких школах української мови, але вже з 1934 року становище українців знову погіршилося. Було заборонено навчати української мови не те, що у школах, а навіть приватно.

Інша область Румунії, де компактно проживають українці - Мараморщина. Після розпаду Австро-Угорщини її північна частина була приєднана до Чехословаччини і в сучасних межах знаходиться в Закарпатській області, південна частина увійшла до складу Румунії. У міжвоєнний період українці Мараморщини не мали умов для розвитку свого національно-культурного життя. Єдиною інституцією, яка хоч у якійсь мірі захищала інтереси місцевих українців, була церква.

До поселень українців еміграційного типу належить Добруджа, край між Дунаєм та Чорним морем, заселений нащадками запорожців та втікачів від кріпацької неволі. У 1918 році тут проживало більше 20 тис. українців. Інша місцевість еміграційного типу, де проживають українці Румунії є територія Банату, який знаходиться між Дунаєм та пониззям Тиси. Це українське поселення оформилося з емігрантів із Західного Закарпаття. До 1919 року Банат належав до Угорщини, потім був розділений між Югославією та Румунією. Українці Банату піддалися сильній угорській, а згодом румунській асиміляції.

Русини-українці, які проживають на Балканах, вважаються найстарішою українською еміграцією. Ця невелика діаспора, яка сьогодні нараховує близько 35 тис. русинів-українців, бере свій початок з середини XVIII ст., коли декілька сімей українців із Закарпаття переселилися у долину Бачки (Воєводина). Пізніше було здійснено ще декілька переселенських акцій українців. Однією з найчисельніших була еміграція українського населення Галичини до Боснії та Герцоговини на початку ХХ ст. З розпадом Австро-Угорщини на Балканах було створено Королівство Сербів, Хорватів і Словенців (пізніше Югославія). Кількість українців у міжвоєнний період у цій країні стрімко зросла за рахунок політичної еміграції з України після приходу до влади більшовиків. Наявність серед політичних емігрантів значної кількості представників інтелігенції призвела до організаційного оформлення різного роду українських національних інститутцій серед них "Просвіта", "Українська матиця", "Руске Народне Просвітне Дружство", "Союз руских Школярох", Українська студентська громада та ін. Тільки товариство "Просвіта" тут мало 5 філій, 13 представництв, які охоплювали 24 населених пункти.

З 1941 року Воєводина була окупована Угорщиною. Угорська

влада закрила всі українські культурно-освітні установи. У школах було введено угорську мову навчання.

У другій частині розділу розглядається повоєнний період історичного розвитку українських спільнот у східноєвропейських країнах та сучасний його стан.

Зміна політичних орієнтирів східноєвропейськими країнами у повоєнний період була викликана у першу чергу зміцненням ролі СРСР у повоєнному устрої Європи. Чехословаччина, Польща, Румунія, Югославія обирають соціалістичний шлях свого розвитку, що у свою чергу призводить до копіювання методів, апробованих уже в СРСР у 30-их роках, у тому числі й при вирішенні національного питання. Хоча ці країни й пішли шляхом СРСР, кожна з них мала й свої особливості.

Найтрагічнішою долі у повоєнний період зазнало українське населення у Польщі. До війни на українських етнічних землях Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшся проживало близько 700 тис. українського населення.

Після війни ці землі опинилися у складі Польщі. Дискримінаційні переселенські процеси щодо української людності у Польщі зменшили число українців у цій країні у декілька разів. На 1947 рік припадають найважчі випробування для українців у Польщі. У цьому році польською владою було здійснено безпрецедентну у повоєнний період переселенську акцію "Вісла". З рідних земель було виселено близько 150 тис. українців. Їм було заборонено проживати компактно. В одному селі поселяли тільки по декілька родин. Переїжджати без дозволу служби безпеки було суворо заборонено.

У 1947 році за рішенням Політбюро ПОРП була прийнята постановою про утворення "для підозрілих українців" на території колишнього концентраційного табору Освенцім (Аушвіц) табору у Явожно. Практично у Явожно не відсилали членів УПА та ОУН, їх судили окремі суди у Кракові, Ряшеві та Любліні. Основний кон-

в'язнів цього табору було 823 жінки та кільканадцятьох дітей.

Зміни, які мали місце у Польщі у 1955-1956 рр. засвідчили певні зрушення в житті української меншини. Свідченням цьому стало часткове повернення українських родин на батьківську землю. Українці стали домагатися повних громадянських прав, свобод. Дещо активізувалося культурно-освітнє життя українців. У цей період було створено Українське Суспільно-Культурне Товариство, почали свою діяльність українські школи, налагодилося видавництво українських газет та літератури. Але з часом і ці скромні здобутки було втрачено. Апогеем політики асиміляції для українців Польщі стали 70-ті роки. У лютому 1976 року ЦК ПОРП опублікував резолюцію про "поглиблення патріотичної єдності народу Польщі та про етнічну однорідність польського суспільства". На практиці це означало посилення асиміляції національних меншин в Польщі, в тому числі й українців. В усіх ділянках для українського національного життя настав період тривалого регресу.

Зміни на краще почали спостерігатися на початку 80-х років. Це був період великих суспільних зрушень, активізація незалежної профспілки "Солідарність". У Польщі появилось ряд публікацій, які по-новому стали трактувати українське питання у цій країні, вказуючи на несправедливість колишнього польського керівництва по відношенню до української людності.

Покращення міждержавних відносин між Україною та Польщею сприяє у значній мірі і покращенню національного життя українців у Польщі, де протягом останніх років намітилася тенденція до зростання кількості культурно-освітніх та інших українських установ.

Відносно найкращі умови для свого національно-культурного розвитку отримали українці Чехословаччини, які зробили значний

внесок у спільну перемогу над фашизмом. 31 березня у Пряшеві (Словаччина) було створено Українську Народну Раду Пряшівщини. Цей репрезентивний орган зробив багато корисного для зруйнованих війною українських сіл та містечок. УНРП розгорнула широку діяльність по організації українського шкільництва, видавничої справи, відновленню зруйнованої економіки. УНРП домогалася пропорційного представництва українців у Словацькій Національній Раді, у центральних державних органах, в органах місцевого самоврядування. Вона вважалася найвищою і єдиною, всенародною представницею українського населення Словаччини.

Територія компактного проживання українців-русинів у Словаччині була виділена в окрему адміністративну одиницю - Пряшівську область. У скорому часі тут було створено відділ українських шкіл, українські інспекторати. У Пряшеві почав свою роботу Український народний театр. Для українців краю почали виходити друковані видання "Пряшевщина", "Костер", "Дзвіночок" та ін. Не дивлячись на те, що УНРП мала українську назву, вона послуговувалася у більшості російською мовою, так само як і більшість інших українських інституцій. Все це було наслідком москвофільства, яке тут мало завжди багаті традиції.

Кінець 40-х-початок 50-х років на Пряшівщині характеризується проведенням українізації. Не дивлячись на те, що УНРП це у травні 1945р. прийняла рішення про перехід шкіл на українську мову навчання, реалізувати це рішення вдалося тільки з 1953/1954 навчального року, коли всі колишні російські школи та середні спеціальні заклади перейшли на українську мову навчання. На процеси українізації негативно вплинуло проведення так званих комісiальних записів у школах. Ця кампанія супроводжувалася психологічним тиском на батьків, щоб записували своїх дітей у словацькі школи, в іншому випадку їх вивезуть до СРСР. Вона при-

несла перші успіхи у словакізації українських шкіл. У виниклому психозі тоталітаризму, де свою роль зіграли і невтішна соціальна ситуація, внаслідок якої доходило до міграції населення, колективізація та боротьба проти буржуазного націоналізму, пов'язана із переслідуванням української інтелігенції, ця кампанія ставала більш інтенсивною і ефективною.

У період політичної відлиги 1968 року життя української спільноти набрало більшої активності. Українці стали вимагати для себе національної автономії та скликання народного з'їзду. Але період "нормалізації", який настав після подій 1968 року, призвів до посилення репресивних заходів проти української інтелігенції. Багато її представників було позбавлено роботи та арештовано.

Надії на краще українці-русини Словаччини почали сподіватися після "оксамитової революції" у Чехословаччині, коли країна взяла курс на демократичні перетворення. Багато колишніх дисидентів з числа українців було реабілітовано.

Після проголошення незалежності Словаччиною питання української етнічності опинилося у компетенції цієї держави. Великої шкоди українському національно-культурному рухові завдає ідея політичного русинства, інспірована ідеологами творення окремішнього русинського народу, вона фактично вносить розкол в ряди українців-русинів у Словаччині, та сприяє їх прискореній асиміляції.

Досить хороші умови для свого національно-культурного розвитку мали українці Румунії у перші повоєнні роки. У них були свої газети, журнали, видавництва. Практично в кожному українському селі була українська школа.

Національна політика керівництва Румунії носила здебільшого декларативний характер. Хоча у жовтні 1966 року на Пленумі ЦК

РКП Ніколае Чаушеску і проголошував про "зміцнення братерства між румунським народом та іншими національностями, які проживають в Румунії", на практиці все виглядало по-іншому. У Румунії поступово було зліквідовано всі українські середні школи. Українських діячів, які активно відстоювали інтереси української громади в цій країні, постійно переслідували.

З падінням режиму Чаушеску в Румунії та створенням Союзу Українців Румунії появились кращі умови для національного розвитку української спільноти, але справа відродження тих здобутків українців, які існували в перші повоєнні роки посувається дуже повільно. Якщо на початку 50-х років тут діяло більше 200 українських шкіл, ліцеїв, педагогічні училища, то сьогодні в Румунії не залишилося жодної повноцінної української школи. Для порівняння, сьогодні в Україні діє 95 шкіл з румунською мовою навчання та 12 з молдавською, румуни в Україні мають свої радіо та телепрограми, газети, журнали. Очевидно, що підписання широкомасштабного договору про всебічне співробітництво між Україною та Румунією могло б врегулювати багато спірних питань у румунсько-українських стосунках, в тому числі й міжнаціональних.

Найменша серед східноєвропейських країн українська спільнота на Балканах доклала максимум зусиль, щоб зберегти свою національну самобутність у повоєнний період. Значного пошвавлення набуло культурно-освітнє життя русинів-українців після розриву відносин між Москвою та Белградом. З іншого боку, це призвело до часткової втрати зв'язків між цією українською етнічністю та Україною. Не дивлячись на це, після війни у Югославії почали виходити такі видання русинів-українців, як "Руске слово", "Піонерска Заградка", літературний кварталник "Шветлосць", щорічник "Народни Календар". Було створено культурно-освітні товариства у

Дюрдьові ім. Т.Шевченка, у Бікіч Дол ім. І.Котляревського, у Вуковарі ім. Й.Костельника.

На початку 80-х років у Югославії проживало близько 35 тис. русинів-українців. Однак розпад колишньої СФРЮ, громадянська війна у цій країні, призвели до значного зменшення їх кількості. Сьогодні русини-українці проживають у таких державах, як Югославія, Хорватія, Боснія та Герцоговина. Зберегти самобутність цієї частини українського народу можна тільки при бережливому ставленні до його історії, культури, традиції, мови, яка хоч і зазнала іншомовних впливів, але все таки для місцевих русинів вона є рідною, збереженою від повного винищення протягом століть і вони пишуться цим.

Таким чином, можна констатувати, що українці Центральної, Східної та Південно-Східної Європи, незважаючи на відірваність від своїх співвітчизників в Україні, завжди вважали себе часткою українського етносу. Відповідно і їх культура, історія, мова повинні стати складовою української культури, історії. Умови для збереження етнічної самобутності української спільноти у східноєвропейських країнах були вкрай несприятливими. Об'єктивні асиміляційні процеси тут доповнювалися репресивними заходами, спрямованими на прискорення денаціоналізації українців. Очевидно, цьому сприяла і відсутність Української держави, яка б могла взяти під свою опіку українську етнічність у східноєвропейських країнах.

Нова політична обстановка у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи відкрила можливості для відродження української етнічності, активізації її громадсько-культурного життя. Цьому процесові сприяє й більш активна позиція України на міжнародній арені, входження її у різного роду європейські політичні та економічні структури, що у свою чергу дає більш ши-

роки можливості для формування національної політики стосовно своїх співвітчизників за рубежем.

Другий розділ дисертації - "Витоки українського шкільництва у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи" розглядає становлення та розвиток української школи й педагогічної думки у східноєвропейських країнах. Українська школа тут мала завжди багаті історичні традиції. Це було зумовлено тією обставиною, що землі, де проживають українці є етнічними українськими територіями, які завжди відчували на собі вплив українського материка. Відповідно й етнокультурні процеси в українців цих земель визначалися українською культурою, освіта ж, як її складова, теж формувалася під впливом української історії та культури.

Розвиток шкільництва в українців Словаччини цілковито залежав від стану загальної освіти в Угорщині і регулювався законами Угорського королівства. Перші школи тут відкривалися при монастирях і готували служителів церкви. Пізніше вони почали відкриватися й за межами монастирів. Однак кількість таких шкіл у Європі була невеликою. Навчали у цих школах переважно латинською мовою, що дало підстави Яну Амосу Коменському зробити висновок, "що по всій Угорщині, де живуть мадяри не можна знайти жодної школи рідною мовою". Центрами освіти на Закарпатті були у XV-XVI ст. монастирі - Грушівський (існують факти про те, що саме тут існувала друкарня ще у XV ст.), Марія-Повчанський, Краснобрідський, Мукачівський та ін. Важливу роль у розвитку руської культури відігравав Краснобрідський монастир на Словаччині, який мав широкі культурні зв'язки з українською братською школою у Сяноку.

В боротьбі за школи на Закарпатті, у тому числі й на Пряшівщині, схрещувалися три течії: руськослов'янська, найближ-

ча до народу, що традиційно підсилювалася міцним впливом з України, латинська, феодально-католицька та протестанська, протикатолицька течія-більш демократична, ніж католицька. Очевидно, що єдність у підходах до протистояння експансії католицизму на слов'янські народи, зблизила позиції відомого на Закарпатті православного полеміста, борця проти унії Михайла Андрели /Оросвиговського/ та Яна Амоса Коменського, які мали зустріч у 1654 році у Шарош Патаці. Про це свідчать рукописні документи М.Андрели, знайдені в архівах Мукачівської єпархії. У них говориться про те, що Андрела в липні 1654 року відвідав у Шарішському Патаці великого богемського вченого Коменіуса та мав з ним розмову про школи на Закарпатті та дії "папешників", які насильно примушують народ переходити в унію.

Незважаючи на те, що у XVIII ст. та першій половині XIX ст. освіта українців Словаччини знаходилася на досить низькому рівні через іноземне гноблення, з Пряшівської землі вийшло ряд видатних вчених і педагогів того часу: М.Балудянський (1769-1847), родом з Горішньої Ольшави (Словаччина), навчався в академії в Кошице та Відні, став першим ректором Петербурзького університету; П.Лодій, професор Львівського та Краківського університетів, у 1803 р. переїхав до Петербургу, автор підручників з логіки та математики; А.Дудрович, став професором філософії в Харківському університеті.

Велике значення для розвитку народного шкільництва українців Словаччини мала культурно-освітня та педагогічна діяльність О.Духновича, який народився також на Пряшівщині. Саме він вважається "будителем" всіх русинів Закарпаття, яких він закликав вийти з летаргічного сну рабської покори перед іноземними гнобителями і вести боротьбу за своє національне визволення. Одним із складових такого визволення О.Духнович вважав освіту для народу.

Після розпаду Австро-Угорщини Пряшівщина опинилася у складі Чехословацької республіки. Українці стали національною меншістю у Словаччині. Хоча перед створенням Чехословаччини їм і гарантували права національного розвитку, на практиці офіційна влада не дотримувалася своїх обіцянок. Всі українські вчителі змушені були скласти присягу вірності словацького вчителя, а тих, хто відмовлявся, звільняли з роботи. У 1923/1924 році на Пряшівщині було 9 державних та 87 церковних руських початкових шкіл, одна церковна вчительська семінарія, одна церковна горожанська школа. З метою захисту національної школи у 1930 р. на Пряшівщині було створено "Об'єднання руських учителів", яке розгорнуло широку кампанію серед громадськості, політичних партій, владних структур з метою введення рідної мови до українських шкіл. Тільки з 1936/37 навчального року Міністерство народної освіти дозволило зміну словацької мови навчання на руську у 21 державній та 36 церковних початкових школах. У цьому ж році у Пряшеві було створено руську гімназію. Тут існувала ще й вчительська семінарія. Політика денационалізації по відношенню до українського населення Пряшівщини значно посилилася під час Словацької держави (1939-1944 рр.). Тільки перебування початкових шкіл у віданні Греко-Католицької Церкви врятувало їх від остаточної словакізації в цей період. З 1941 року у всіх руських школах було введено двомовне навчання. Під кінець існування Словацької держави українське шкільництво нараховувало 165 народних шкіл, одну горожанську школу, одну гімназію та одну вчительську семінарію.

Українське шкільництво у Польщі бере свої початки ще за княжих часів, коли існували школи при найбільших церквах у Пере-

мишлі, Холмі, Ярославі. З переходом цих міст у володіння Польщі руські школи тут припинили своє існування. У 1617 році у Перемишлі була відкрита єзуїтська колегія з латинською мовою навчання. Ще раніше, була заснована єзуїтська колегія в Ярославі (1575 р.), де навчався свого часу Б.Хмельницький. Це свідчить про те, що єзуїтські колегії приймали на навчання дітей не тільки польської шляхти, але й української, ставлячи перед собою за мету полонізувати її та окатоличити. Після поділу Польщі у Перемишлі було створено класичну гімназію з німецькою мовою навчання.

Значний внесок у розвиток українського шкільництва Перемишльщини здійснив І.Могильницький, який став візитатором парафіяльних шкіл і видав "Правила шкільня для училищ парафіяльних". Саме завдяки його старанням у 1817 році у Перемишлі було створено Дяковчительський інститут, який був затверджений цісарем і тривалий час був першим в Галичині навчальним закладом по підготовці вчителів. У Перемишльській гімназії навчалосся й багато українців. Серед них Л.Левицький, який пізніше і сам працював у цій гімназії. Початком відкриття української гімназії у Перемишлі вважається 1888/1889 навчальний рік, коли було дозволено відкрити паралельні українські класи при польській гімназії. У 1895 р. гімназія вже мала 8 класів й отримала назву "Цісарсько-Королівська 2-га Гімназія в Перемишлі". При ній було засновано "Бурсу св. о. Николая", а згодом, "Гімназійний інститут" та "Селянську Бурсу ім. М.Шашкевича". У 1910/1911 навчальному році кількість учнів гімназії уже перевищувала одну тисячу.

Лемківщина була найбільш відсталом щодо освітнього рівня частиною Галичини. Навчання в основному тут здійснювалося в одно або двокласних школах. На 97 безшкільних гмін Західної Галичини в 1911/1912 навчальному році аж 67 припадало на українські села Кросненського, Сяницького та Ліського округів.

Українські етнічні території Холмщина та Підляшшя зазнавали подвійного гноблення як з боку польських панів, так і російської влади. Українців, які тут проживали, царська влада тривалий час вважала поляками і не мішала останнім проводити колонізацію місцевого населення. Тільки після придушення чергового повстання поляків царизм взявся за проведення політики відпольщення цих земель.

Крім православізації місцевого населення, значна увага була звернута і на реформування шкільництва. На початку XIX ст. в Холмі існувала греко-католицька духовна семінарія і школа дяковчителів, що готувала для церков дяків та вчителів, а також вчительська греко-католицька семінарія. З середини XIX ст. на Холмщину приїжджає багато інтелігенції з Києва та Галичини. Царський уряд почав впроваджувати російську мову як викладову в усіх школах Холмщини. Тільки після революційних подій 1905 р. на Холмщині активізувалася культурно-освітня діяльність завдяки "Просвіті" та "Просвітньо-економічному товариству ім. Т. Г. Шевченка". З початком першої світової війни українське населення Холщини було евакуйоване в глиб Росії. Евакуації підлягали всі адміністративні та освітні інституції. Холмська гімназія виїхала в Ростов-на-Дону, духовна семінарія переїхала до Кременця на Волині. Багато шкіл припинило свою роботу.

Особливої уваги заслуговує період відродження українського шкільництва на Підляшші у 1917-1918 рр. На кінець 1917 року на Підляшші вже нараховувалося більше 100 українських шкіл. Для координації культурно-освітньої діяльності серед українців Підляшшя було створено Шкільну Раду.

16 березня 1918 року Київська Центральна Рада створила спеціальний Комісаріат освіти для Холмщини Підляшшя і Полісся. Завдяки його діяльності на червень 1918 р. на території

Більського повіту було організовано 71 українську школу. Але вже у наступному році, після вклучення Підляшшя до складу Польщі, всі українські й білоруські школи було ліквідовано. У міжвоєнний період тут не було жодної української державної школи. Єдиною інституцією, яка намагалася проводити культурно-освітню роботу, було товариство "Рідна Хата".

Порівняно кращими з українцями Холмщини та Підляшшя були умови для культурно-освітньої діяльності українців у Галичині. У міжвоєнний період до провідних осередків культурно-освітньої діяльності у Перемишлі належали українські школи: державна чоловіча й приватна жіноча гімназії, а також музичний інститут ім. М.Лисенка. З їх діяльністю пов'язані імена відомих українських письменників (Уляни Кравченко, Василя Щурата, Василя Пачовського, Осипа Туряньського), музикантів (Станіслава Лядкевича, Володимира Божейко, Ольги Ціпановської та ін.). У 1919 році у Перемишлі відкрито Жіночі педагогічні курси, на базі яких було створено 2-у Державну жіночу гімназію. У 1924 р. Львівська шкільна кураторія запровадила в усіх державних школах з українською мовою навчання у внутрішньому урядованні польську мову; заборонено вживати при навчанні назву "український"; гімназія у Перемишлі отримала назву - "Державна гімназія з руською мовою навчання в Перемишлі". Цей період характеризується посиленням боротьби націоналістично настроєної молоді проти польських шовіністів.

Початкова фаза польської адміністрації на Лемківщині не принесла істотних змін щодо кількості українських шкіл. У 1922/1923 навчальному році їх тут нараховувалося близько 180, але це були головним чином одно- й двокласні школи. У тридцяті роки на Лемківщині значно посилюлися полонізаційні процеси. При здійсненні полонізації Міністерство віросповідань і публічної едукації опрацювало спеціальні директиви щодо шкільної політики на Лем-

ківщині. У них стверджено, що шкільна мережа повинна складатися тут передусім з найнижчих шкіл. Усі загальні школи збірного характеру мали поступово опольщуватися, а кожна нова школа мала бути польською. Здійснення згаданих директив почалося від загальної акції запровадження двомовної системи в українських школах Краківського воєводства. Внаслідок активного впровадження утративізації вже в середині 30-х років на Західній Лемківщині було 87 двомовних шкіл і тільки 2 українські. Навчання у цих школах здійснювалося польською мовою або на лемківському діалекті.

Учителювати в цих школах могли тільки поляки. Разом із збільшенням числа польських вчителів відбувався процес виживання вчителів-українців.

У 1936/1937 навчальному році на Лемківщині вже не було жодної української школи. Залишилося 97 шкіл, де навчали польською мовою та місцевому діалекті.

З початком другої світової війни українські етнічні території, які входили до складу Польщі, опинилися у складі СРСР та Генеральної Губернії, відповідно і їх система шкільництва зазнала значних змін. Перемишльська гімназія стала радянською десятирічкою ім. Й.В.Сталіна. У 1940 році було засновано українську гімназію в Ярославі, який входив до складу Генеральної Губернії. Сюди перейшла більшість викладачів та учнів Перемишльської гімназії. Ця гімназія проіснувала до 1944 року.

Українські школи в Румунії беруть свій початок з XVII-XVIII ст. Як і на більшості українських земель, це були в основному дяківки, де навчання обмежувалося читанням Псалтиря, Часослова та навчання рахунку. У 1767 році створяться перші школи у Сучаві, у Радівцях (1780 р.), Сереті та Кімполунгу. Однак з переходом Буковини під владу Австрії ці школи припини-

ли своє існування. У 1784 р. у Сучаві та Чернівцях було створено зразкові німецькі школи, а у 1785-1788 рр. було створено тривіальні школи у Сереті, Кімполунгу та Радівцях. Це були школи з німецькою мовою навчання. Обергімназія у Сучаві (1860) також була з німецькою мовою навчання. У 1898 році була відкрита гімназія у Сереті, а в 1907 р. - у Кімполунзі. Хоча це були німецькі гімназії, але в них навчалася і багато українців.

При Серетській державній гімназії перед першою світовою війною було відкрито паралельні українські класи. У цей же період українське населення Буковини мало у своєму розпорядженні понад 200 народних шкіл.

З входженням Буковини до складу Румунії почалася прискорена асиміляція українського населення. Найбільших втрат зазнало українське шкільництво, яке стало головним об'єктом румунізації у міжвоєнний період. Вже на початку 1919 року перестали існувати 30 українських шкіл. Було зрумунізовано 84 українські школи в таких повітах, як Серет та Сторожинець. Згідно офіційної румунської статистики ще у 1923 р. тут нараховувалося близьке 170 українських шкіл, але вже з 1927 р. на Буковині вже й на папері не було жодної української школи. Більше того, українська мова не викладалася навіть як предмет. Румунська влада заборонила відкривати українські приватні школи. Після скасування стану румунської облоги на Буковині з 1929 року у школах з українською більшістю дітей було введено вивчення української мови погодинно. У 1934 р. вийшло офіційне розпорядження румунської влади заборонити навчання українською мовою.

Українське населення іншої області Румунії - Мараморцини взагалі не мало своїх шкіл у міжвоєнний період. Хоча перед входженням її до складу Румунії тут існували українські школи.

Українці Югославії, які відносяться до першої хвилі ук-

раїнської еміграції, почали створювати свої школи з початком переселення до цієї країни. Перші українські школи було створено у Коцурі (1763), у Руському Керестурі (1753), у Шиді (1818), Новому Саді (1829). Ці школи знаходилися під опікою Греко-Католицької Церкви. Тривалий час вчителями тут працювали вихідці із Закарпаття. У першій половині ХІХ ст. в руських школах вивчали такі предмети: християнську науку, письмо, читання, руську мову, сербську мову, угорську мову, церковний спів та ін.

Після створення Королівства Сербів, Хорватів та Словенців, пізніше Югославії, українці-русини отримали більше умов для свого культурно-освітнього розвитку. Значно активізувало свою діяльність у міжвоєнний період товариство "Просвіта", філії якого було створено у різних містах Югославії. Багато українських шкіл було створено на громадських засадах. Українська молодь з Югославії продовжувала своє навчання у Львові, Дрогобичі, Ужгороді. Коли Угорщина знову окупувала Воєводину, під час другої світової війни, руські школи знову зазнали посиленої мадяризації, яка не припинялася аж до завершення війни.

Таким чином, українське шкільництво у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи має багаті історичні традиції, які формувалися під безпосереднім впливом української культури. Усвідомлення своєї приналежності до великого українського народу, до його історії та культури, допомогло українській етнічності у східноєвропейських країнах успішно протистояти політиці винародовлення українців у цих країнах та зберегти свою національну самобутність.

У третьому розділі "Культурно-освітня діяльність української еміграції у Чехословаччині у міжвоєнний період" на основі значної кількості документальних джерел, насамперед архівних та малодосліджених оригінальних праць, здійснено спробу

аналізу культурно-освітньої діяльності української еміграції у Чехословаччині між двома світовими війнами.

Процес політичної та інтелектуальної еміграції з України почався після подій 1917-1920 рр. З цієї еміграцією був пов'язаний вихід за кордон десятків тисяч найактивніших учасників цих подій – керівних діячів Центральної Ради, Гетьманської держави, Директорії, УНР і Західноукраїнської Народної Республіки; воєнків обох українських армій; службовців державного апарату; значної частини представників тодішніх політичних партій; представників наукової і культурної інтелігенції та ін.

На початок 1922 року загальна кількість українських емігрантів у Чехословаччині досягла 20 тис. осіб. Згодом, після відкриття у Чехословаччині ряду вищих наукових українських установ, українська еміграція в цій країні ще більше кількісно зросла за рахунок поповнення студентами і науковою інтелігенцією. Центрами української еміграції стали Прага та курортне містечко Подебради. Ці міста перетворилися на єдиний у світі осередок освіти для українців в еміграції.

У 1921 році до Праги з Відня переїхав Український вільний університет. Основний контингент становили вихідці з різних українських земель. Першими почесними докторами УВУ стали видатні українські письменники: Олександр Кандиба (Олесь), Ольга Кобилянська, Богдан Лепкий, Василь Стефаник композитори Олександр Кошиць, Володимир Барвінський. Почесний титул доктора права було присвоєно І.Горбачевському, О.Колессі, А.Волошину. Серед професорсько-викладацького складу університету були відомі українські вчені І.Горбачевський, Д.Дорошенко, С.Рудницький, Д.Чижевський, О.Колесса, Л.Білецький, С.Смаль-Стоцький, В.Кубійович, І.Мірчук, Ф.Слюсаренко, В.Тимошенко та багато інших.

Навчальна програма УВУ акцентувала увагу на українознавчих

аспектах викладів, які у вищих навчальних закладах Радянської України зменшувалися з кожним роком. Система навчання в УВУ відповідала західноєвропейським стандартам.

З 1921 по 1943 рр. до УВУ записалося близько 12 тис. студентів. Під час війни УВУ залишався у Празі, після її завершення його майно та архів були конфісковані радянськими спецслужбами. Адміністрація та частина професорів УВУ були репресовані, а інша частина виїхала на Захід.

Український високий педагогічний інститут було створено за ініціативою Софії Русової у 1923 році. У перші роки свого існування інститут складався з трьох факультетів: літературно-історичного – з відділеннями мови та літератури, історії й суспільних наук; природничо-географічного й фізико-математичного. У 1924 році було створено музично-педагогічний факультет з вокальним та інструментальним відділеннями.

Студенти, які прослухали 8 семестрів, пройшли педагогічну практику та склали всі курсові іспити та колоквиуми, отримували назву абсолювентів інституту, їм присвоювалася кваліфікація вчителя середніх шкіл. Особи, які мали кваліфікацію вчителя середньої школи, могли здобувати в інституті й докторський ступінь. Для цього вони повинні були подати дисертаційну роботу й скласти ригоризальні іспити (кандидатський мінімум).

Професорсько-викладацький склад УВПІ був досить сильним. Це були штатні педагоги і сумісники з інших вищих шкіл Праги. Серед них проф. І.Горбачевський (хімія), проф. Д.Дорошенко (історія України), проф. С.Рудницький (географія), проф. Д.Чижевський (філософія), проф. С.Русова (педагогіка), проф. С.Сірополко (школознавство), проф. В.Барвінський (теорія музики) та багато ін.

Українська господарська академія була створена у Чехосло-

ваччині у 1922 році. Її фінансування здійснювалося повністю за рахунок кредитів, які уряд виділяв на політичну еміграцію.

УГА мала три факультети : агрономічно-лісовий (нараховувалося 19 кафедр) з агрономічним та лісовим відділами; економічно-кооперативний (нараховувалося 20 кафедр) з економічним, кооперативним та статистичним відділами; інженерний (мав 20 кафедр) з гідротехнічним та хімічно-технологічним відділами. Серед професорсько-викладацького складу були такі відомі науковці, як О.Ейхельман, С.Бородаєвський, Б.Мартос, О.Мицшк, В.Чередиїв, І.Горбачевський, В. та С.Тимошенки, Б.Старосольський та ін.

У 1932 році на базі УГА було створено Український технічно-господарський інститут позаочного навчання. Спочатку УТГІ підлягав УГА, а з її ліквідацією фактично замінив академію. По своїй програмі УТГІ був школою політехнічного типу. Основним методом навчальної діяльності було листування. Інститут розсилав для своїх студентів лекції або підручники, а також інструкції щодо студій і завдання для практичних вправ. Результати письмових робіт перевіряли професори інституту. Курс навчання в УТГІ був розрахований на 8 семестрів і орієнтувався на слухачів із середньою освітою. Для тих, хто не мав середньої освіти були відкриті фахові курси: іноземних мов, бухгалтерії, основ радіотехніки та ін.

З 1932 по 1941 рік в УТГІ навчалося близько 2-х тисяч українців з 19 країн світу. Тим, хто завершив навчання, видавалися відповідні свідоцтва, а ті, хто склав усі іспити (кінцевий іспит складався усно перед комісією), діставали диплом на відповідне фахове звання (агроном, економіст, технолог). УТГІ проіснував у Празі до 1944 року, потім він переїхав до Мюнхена, де і проіснував до 50-х років.

Своєрідною академією мистецтв української еміграції у Че-

хословаччині була Українська студія пластичного мистецтва. Структура студії нагадувала західноєвропейські вищі художні школи. Термін навчання становив 4 роки. Після участі в 4-х річних виставках студії і складання іспитів з теоретичних дисциплін випускники студії отримували диплом магістра мистецтва (Magister Artis). Тут викладали Д.Антонович (історія мистецтва), С.Мако (малярство), І.Кулець (малярство), В.Мозалевський (графіка), К.Стаховський (скульптура), С.Тимошенко (архітектура), І.Мірчук (естетика), В.Січинський (перспектива), Ф.Слюсаренко (класична археологія), Ю.Русов (анатомія). Контингент студії складався головним чином з українців, але високий рівень навчання у ній приваблював також і неукраїнців. Серед студентів було багато чехів, німців, білорусів, росіян, французів та ін.

Українська студія пластичного мистецтва проіснувала до 1947 року. Не дивлячись на короткий період своєї діяльності, вона мала надзвичайно велике значення для української культури в цілому, адже це був єдиний навчальний заклад мистецького спрямування за кордоном, де талановита українська молодь не тільки з числа еміграції, але й карпатських українців мала змогу отримати вищу мистецьку освіту.

Українська гімназія у Чехословаччині була створена у 1925/26 році при Українському високому педагогічному інституті ім. М.Драгоманова. С.Русова входила до опікунської ради гімназії. Гімназія підтримувала тісні зв'язки з українськими науковими інституціями у Празі. Частими гостями гімназії були відомі українські письменники в еміграції: О.Олесь, С.Черкасенко, О.Ольжич, У.Самчук, О.Теліга та ін.

Українська гімназія у Чехословаччині проіснувала до 1945 року, а потім виїхала до Німеччини.

Отже, українська еміграція, будучи розпорошеною по

більшості країн Європи, відчуваччи нестатки й труднощі повсякденного життя, проте, не перетворилася в безлику людську масу. Вона виявляла достатньо внутрішньої сили для самоорганізації, а відтак для збереження себе як частини українського народу, відірваної від його ядра. У значній мірі цьому сприяла й діяльність створених емігрантами в місцях їхнього скупчення численних культурно-освітніх установ, які готували молоду українську інтелігенцію, вільну від догматичних та політичних наварувань.

У IV розділі - "Українська педагогічна думка у Чехословаччині у міжвоєнний період" розглядається пражський період науково-педагогічної діяльності відомих українських педагогів, імена яких тривалий час були незаслушено забуті, С.Русової, С.Сірополка та А.Волошина.

У Чехословаччині С.Русова працювала в Українській господарській академії в Подєбрадах викладачем французької мови. Згодом С.Русова перебирається до Праги, де працює у педагогічному інституті ім. М.Драгоманова. Тут вона читає такі курси, як педагогіка, дидактика, дошкільне виховання. В структуру інституту входила також гімназія та дитячий притулок для дітей-емігрантів у Горних Черношицях, до управи якого входила С.Русова і керувала ним 5 років.

У цей період С.Русова активно займається науковою діяльністю, вона видає наукові праці та підручники, друкує наукові статті у педагогічній пресі. Тут виходять такі її роботи, як: "Теорія та практика дошкільного виховання", "Дидактика", "Сучасні течії в новій педагогіці", "Нова школа соціального виховання", "Моральні завдання сучасної школи", "Краєзнавство у народній школі", "Суспільні питання виховання", "Сучасна мрія виховання", "Теорія педагогіки на основі психології", "Доля жінки у дошкільному вихованні", "Дещо про дефектних дітей" та багато

ін. Особливої уваги заслуговують неопубліковані праці С. Русової, серед них "Національна школа", "Через школу до миру", "Традиції виховання українських дітей", "Оповідання для малих дітей".

Освіті, школі, вихованню підростаючого покоління С. Русова віддала все своє життя. Збагачена досвідом, знаннями про людське буття, вона приходить до висновку, що "в історії актори знаходяться рядом у центрі драматичних подій і вони міняються, а драма мусить виявити щось одноцільне і послідовне, то нові актори, виходячи на кон (сцену. -В.К.), мусять бути ознайомлені з попереднім драматургічним рухом. Усе виховання народів є лише навчання, як саме грати цю драму".

Тривалий час у Празі жив і працював Степан Сірополко (1872-1959) - теоретик та історик освіти, публіцист, педагог, державний та громадський діяч. В УНР С.Сірополко був товаришем міністра освіти П.Холодного. Згодом УНР потерпіла поразку і С.Сірополко вимушений був емігрувати за кордон. У 1925 році він стає професором Українського високого педагогічного інституту ім. М.Драгоманова. С.Сірополко залишив після себе значний науковий доробок. З питань школознавства та організації навчально-виховного процесу він опублікував такі праці, як "Завдання єдиної школи", "Єдина школа", "Школознавство. Конспект лекцій, читаних в УВПІ у Празі", "Внешкольное образование. Курс лекцій, читаних в Русском педагогическом институте им. Коменского в Праге", "Дальтон-план в шкільному вихованню та навчанню".

З питань організації національної школи ним опубліковані такі праці, як "Національне виховання", "Дитяча книжка як засіб національного виховання", "Українська мова у зв'язку з українізацією та двомовністю в школі", "На порозі нової школи" та ін.

С.Сірополко відомий також як історик освіти. Він є автором таких монографій, як "Народна освіта на Советській Україні", "Історія освіти на Україні", перше видання якої було здійснене у Львові у 1937 р., друге ж доповнене видання С.Сірополко не зміг видати. Його рукопис знаходиться у сім'ї С.Сірополка. Крім того, С.Сірополко опублікував такі наукові розвідки, як: "Шевченко як педагог", "Українське шкільництво в Галичині", "З історії Харківського університету", "З історії освіти на Україні - Чернігівський колегіум" та ін.

Розглядаючи основні проблеми, які можуть виникнути у незалежній Українській державі при здійсненні освітньої політики, С.Сірополко наголошує, що "насамперед інтереси української культури висунуть потребу в признанні української мови як єдиної державної мови, та дерусифікації школи й освіти як передумови розвитку української культури. Разом з тим, признання цієї потреби необхідно буде погодити із забезпеченням вільного розвитку духовної культури національних меншин України.

Досить помітним педагогом у Чехословаччині у міжвоєнний період був Августин Волошин (1874-1945) - видатний громадсько-політичний та культурно-освітній діяч, що пройшов нелегкий шлях від рядового настоятеля храму до першого президента Карпатської України, від рядового викладача вчительської семінарії до ректора Українського вільного університету. Крім богословської освіти, А.Волошин отримав педагогічну освіту. Він закінчив фізико-математичний факультет вищої педагогічної школи у Будапешті. А.Волошин більше 40 років пропрацював в учительській семінарії в Ужгороді. З 1940 року А.Волошин працює професором Українського вільного університету у Празі. Будучи деканом філософського факультету, пізніше ректором, він читає такі курси, як педагогічна методологія, практичні педагогічні вправи, методика навчання мови та історії та ін.

А.Волошином було видано більше 40 наукових праць, підручників та посібників з педагогіки та психології. Найбільш відомі серед них "Історія педагогіки для учительських семінарій", "Коротка історія психології", "Логіка", "Методика народно-шкільного навчання", "О соціяльнім вихованню", "Педагогіка й дидактика для учительських семінарій", "Педагогічна психологія", "Педагогічна етика", "Педагогічна методологія. Методологія навчання" та багато інших.

У своїй праці "Про шкільне право будучої Української держави" А.Волошин звертає увагу на те, що "кожна держава нормує законами правний лад шкільництва. Дух законів залежить від розвитку політичної культури держави". На його думку, відсутність свободи культури приносить за собою павперизацію та деморалізацію гнобленого людства.

У своєму політичному заповіті, який було віднайдено недавно, А.Волошин закликає український народ до християнської єдності, так як вважає її відсутність однією з головних причин трагедії українського народу. У цьому заповіті він звертається до майбутніх поколінь українського народу: "Коли нарід наш одержить свою політичну свободу, конституцію свою має приспособляти до абсолютної етики християнського універсалізму; особливо має забезпечити повну свободу діяльності для всіх історичних чинників освіти, між сими й для католицької церкви. Лиш загально-християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй. Християнський світогляд подає можности найширшої і найсправедливішої соціалізації громадянського життя без утилітаризму й без жорстокості безбожного соціального плану. Без додержування цієї головної основи здорового розвитку культури нарід наш знову може втратити свою тяжко здобуту свободу".

Не дивлячись на те, що всі вишезгадані українські педагоги так і не змогли більше побачити рідної землі, вони все своє життя, всі свої сили, знання, досвід присвятили саме їй, вважаючи, що настане час, коли і їх невтомна праця на освітянській ниві зможе прислужитися становленню Української держави.

У п'ятому розділі - "Школа й освіта українців у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи у післявоєнний період" розглядається стан українського шкільництва у системі соціалістичного будівництва східноєвропейських країн, а також сучасний стан української школи та перспективи її розвитку.

Із закінченням другої світової війни східноєвропейські країни обирають соціалістичний шлях свого розвитку відповідно до нього й система освіти у цих країнах зазнає якісних змін. Найкращі умови для національно-культурного розвитку, у порівнянні з іншими українськими спільнотами отримала українці Чехословаччини. У перші повоєнні роки тут було близько 300 українських шкіл. Спеціально для українських шкіл було створено відділення українських шкіл, яке опікувалося всіма українськими школами у Словаччині. У районах компактного проживання українців було створено окремі районні шкільні управи.

У 60-х роках кількість українських шкіл у Словаччині поступово скорочується. Українські школи переходять на словацьку мову навчання. Противників переходу із української на словацьку мову звинувачували в ігноруванні рішень партії, їм висувалося звинувачення, що вони звужують національне питання до питання мови та школи. Зміни на краще українці почали сподіватись у 1968 році, але жорстоке придушення лібералізаційних процесів у Чехословаччині, а потім здійснення так званої "нормалізації" завдали ще більшої втрати українському шкільництву.

Сьогодні у Словаччині склалися три типи національних шкіл:

школи (класи) з рідною мовою навчання, школи (класи) з комбінованим навчанням, школи з навчанням рідної мови. Кількість шкіл, де вивчається сьогодні українська мова, знизилася до декількох десятків.

Трагічної долі зазнало у повоєнні роки українське шкільництво у Польщі. Операція "Вісла", яка проводилася щодо українців передбачала не тільки терор фізичний, але й духовний, коли нищилося все, що мало хоч якесь відношення до української культури. У перші повоєнні роки українські школи у Польщі не працювали. Тільки у 50-х роках почали створюватись пункти навчання української мови та українські школи. На перших порах у Польщі існувало декілька неповних середніх шкіл та два ліцеї для українців. Така мала кількість українських шкіл пояснюється тією обставиною, що, для того щоб відкрити школи або класи для національних меншин, необхідна була певна кількість заяв від батьків. Внаслідок операції "Вісла" українське населення було розселене на значних відстанях Східної та Західної Польщі. В одному населеному пункті проживало тільки декілька українських родин, тому їх заяв для відкриття української школи (класу) було недостатньо. Через це батьки змушені були давати дітей до польських шкіл. Сьогодні у Польщі вивчення рідної мови може здійснюватися: у дошкільних та шкільних закладах з рідною мовою навчання, у міжшкільних пунктах вивчення рідної мови та двомовних школах. У школах з українською мовою навчання загальна кількість годин української мови дорівнює кількості годин, відведених на польську мову. Останнім часом у Польщі намітилася тенденція до зростання кількості українських шкіл.

У перші повоєнні роки у Румунії було створено досить хороші умови для розвитку українського шкільництва. Тут існувало близько 200 початкових шкіл для українців та декілька ліцеїв. У

60-х роках у Румунії значно активізувалися асиміляційні процеси. Українська молодь змушена була навчатися у румунських школах через безперспективність українських шкіл. Це призводило до її прискореної асиміляції. На сьогодні у Румунії немає жодної державної української школи. Тільки у деяких румунських школах існують українські класи. Хоча мовні проблеми українців можуть вирішуватися за бажанням батьків, але відсутність перспективи україномовної освіти ставить ці бажання у повну залежність від урядової політики стосовно національних меншин.

У післявоєнний період русини-українці Югославії створили власну систему шкільництва, яка включає дошкільні заклади, основні школи, гімназію. В університеті Нового Саду відкрито руське відділення на філологічному факультеті. В основних школах, де навчаються діти русинів-українців, 56% дітей навчається сербською мовою та 43% — руською мовою. Найбільш відома у Югославії руська гімназія у Руському Керестурі. У цій гімназії навчаються не тільки діти з Югославії, але й з інших країн. Після початку громадянської війни на Балканах ця гімназія прийняла багато дітей-сиріт із зруйнованих війною українських поселень.

Для покращення стану українського шкільництва у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи повинна бути розроблена освітня програма державної підтримки з боку Української держави. Ця програма могла б стати складовою комплексної програми "Українська діаспора". На нашу думку, така програма могла б здійснюватися на декількох рівнях.

На міжнародному рівні — через міжнародні об'єднання, Раду Європи, ОБСЄ, через активну участь України в розробці питань європейської політики щодо національних меншин, через вплив України на держави, де проживають українці, на рівні

європейських структур, через активну участь українських дипломатичних та консульських служб у наданні допомоги українським національним меншинам у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи.

На міждержавному рівні — через підписання міждержавних угод. Значна частина українців Центральної, Східної та Південно-Східної Європи проживає у країнах, які мають з Україною спільний кордон. У своїх чергу на території України проживають національні меншини цих країн (польська, румунська, словацька). Тому проблеми національних меншин в Україні і у відповідних країнах є взаємозв'язаними і можуть бути успішно вирішені на рівні міждержавних угод між Україною та країнами, де проживають українці. У галузі освіти це може бути домовленість про відкриття нових навчальних закладів, про взаємну конвертацію дипломів навчальних закладів різних рівнів акредитації, про надання державної допомоги навчальним закладам національних меншин в Україні й українським в окремих країнах тощо.

На державному рівні — через прийняття Україною державної програми щодо зарубіжного українства. У галузі освіти вона б передбачала:

- а) надання матеріальної допомоги українським навчальним закладам книгами, шкільним обладнанням тощо;
- б) підготовку спеціалістів різних галузей (без обмеження гуманітарною освітою) в українських навчальних закладах різних рівнів акредитації з числа української молоді зарубіжного походження, для чого створити спеціальний стипендіальний фонд;
- в) здійснення перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів українських шкіл;

г) залучення українських наукових установ для створення підручників та посібників для українських шкіл за рубежом.

На рівні окремих навчальних закладів можливе співробітництво у розробці певних наукових проблем, обмін учнями, студентами, проведення спільних науково-практичних конференцій, створення навчальних посібників та підручників, надання методичної допомоги. Очевидно, що успішна реалізація такої програми можлива тільки за активної скоординованої участі як українських зарубіжних спільнот, так і представників українських державних структур.

У висновках узагальнюються результати дослідження та обґрунтовуються його основні положення.

1. Розвиток українського шкільництва у східноєвропейських країнах в досліджуваний період був зумовлений об'єктивними суспільно-політичними та соціально-економічними умовами, які були притаманні країнам, де проживають українці.

Переборюючи соціальне, національне та релігійне гноблення, українська людність прагнула поліпшити своє матеріальне та культурне життя, щоб не розчинитися у чужому етнічному світі.

Українське шкільництво у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи завжди було і залишається одним із найважливіших факторів збереження національної самосвідомості українців, які проживають у цих країнах. Школа й педагогічна думка українців розвивалася у тісному взаємозв'язку з культурно-освітніми процесами, які мали місце в Україні.

2. На підставі аналізу джерелознавчої бази дослідження мож-

на виділити основні етапи становлення та розвитку українського шкільництва у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи:

1918- 1945 рр. - розпад Австро-Угорської та Російської імперій, проголошення незалежності такими країнами, як Польща, Чехословаччина, Королівство Сербів, Хорватів та Словенців (пізніше Югославія); формування цими країнами нової шкільної політики; боротьба за українську національну школу; активізація діяльності українських культурно-освітніх товариств; наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції.

1945 - 1953 рр. - становлення українського шкільництва у системі соціалістичного будівництва країн Центральної, Східної та Південно-Східної Європи; активізація діяльності українських шкіл у Чехословаччині та Румунії; занепад українського шкільництва у Польщі внаслідок операції "Вісла".

1956 - 1990 рр. - створення системи українського шкільництва у східноєвропейських країнах; ідеологізація та політизація змісту навчання; процеси деукраїнізації культурно-освітнього життя української меншини в країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи; посилення заходів, скерованих на асиміляцію української людності та створення однопонаціональних держав.

1990 - 1996 рр. - розвал соціалістичної системи, виникнення нових державних утворень: Україна, Словаччина, Чехія, розпад Югославії і т.д.; реформування освітньої політики у східноєвропейських країнах, демократизація та гуманізація навчально-виховного процесу, автономність вищих навчальних закладів.

3. З проголошенням незалежності рядом колишніх держав, що входили до складу Австро-Угорської та Російської імперій, українці цих

держав сподівалися на повне задоволення своїх культурно-освітніх потреб, тим більше, що про це постійно заявляли керівники нових державних утворень, обіцяючи українцям якнайбільше сприяння у їх національних справах. Але на практиці все виглядало інакше. Як і в колишній Австро-Угорській монархії українцям доводилося вести постійну боротьбу за своє національне шкільництво. Досить активним був супротив проти колонізаційних процесів в українців Польщі, шкільництво яких знаходилося у різних умовах. Якщо в Західній Галичині, Надсянні українське шкільництво мало хоч якісь умови для свого розвитку, то цього не можна сказати про північні землі - Холмщину та Підляшшя, де стан української школи був найгіршим з усіх етнічних українських земель. Негативний вплив на розвиток української школи як у Польщі, так і в Словаччині мала політична боротьба між "москвофільською" та "народовецькою" (або українською) течіями. Таке протистояння було вигідним для офіційної влади, якій було легше проводити політику асиміляції стосовно української етнічності в цих країнах.

4. Українські школи у східноєвропейських країнах у міжвоєнний період були представлені, здебільшого, народними та середніми школами (у незначній кількості). Разом з тим значна кількість українських сіл і надалі залишилась без школи з рідною мовою навчання.

Зміст навчання в українських школах східноєвропейських країн відзначався здебільшого рівномірним співвідношенням україномовних та іншомовних дисциплін у державних навчальних закладах та деяким домінуванням україномовних дисциплін у приватних навчальних закладах. Але таке співвідношення не завжди було стійким через постійну зміну освітньої політики окремих держав, яка коливалася від деякого послаблення адміністративного тиску

на українські школи до заведення обов'язкового навчання мовами окремих країн. Іншим важливим впливом з боку адміністрації на діяльність приватних українських шкіл було позбавлення права прилюдності окремих шкіл, що значно зменшувало кількість потенційних учнів, які б бажали продовжувати навчання у майбутньому.

5. Самобутнім явищем вітчизняної педагогіки міжвоєнного періоду стала діяльність української еміграції в Чехословаччині.

Тут було створено мережу українських вищих та середніх навчальних закладів. Емігранти - українці зробили значний внесок до національної скарбниці: розвивали основні напрями україністики, знайомили світ з унікальним феноменом українства і тим самим збагачували європейську науку та культуру. За словами Софії Русової, українська еміграція завдяки матеріальній допомозі чеського уряду визначилася своєю культурною працею і придбала шану нашій науці. На її думку, українська еміграція використала допомогу Чехословаччини якнайкраще, щоб піднести українську культуру.

Значний внесок у розвиток вітчизняної педагогічної науки зробили С.Русова, С.Сірополко та А.Волошин. Вони розробляли проекти національної школи, досліджували питання школознавства, своїми оригінальними працями збагачували теорію навчання та виховання. Вони сподівалися, що колись їхня невтомна праця стане необхідною для Української держави.

6. Узагальнення матеріалів дослідження показало, що у післявоєнний період, у розвитку українського шкільництва переважали негативні тенденції. Зроблено висновок щодо негативного впливу на українське шкільництво процесів політизації та ідеологізації культурно-освітнього життя, значно посилились асиміляційні процеси відносно української людності. В освітній сфері це проявилось у зменшенні кількості годин на україномовні предмети та поступовому скороченні кількості українських шкіл.

7. Тенденції розвитку українського шкільництва у східноєвропейських країнах є результатом дії загальних закономірностей його становлення й існування в конкретних соціально-культурних умовах окремих країн.

У ході дослідження виявлені такі основні закономірності розвитку українського шкільництва у східноєвропейських країнах:

- національно- культурне відродження в Україні стимулювало культурно-освітнє життя зарубіжних українців;
- перманентні політичні процеси щодо української людності у східноєвропейських країнах негативно впливали на загальний стан українського шкільництва;
- активна участь України у культурному процесі зарубіжних українців на певних історичних етапах сприяла національному відродженню українських громад у східноєвропейських країнах.

8. У сьогодинішніх умовах успішна робота українського шкільництва у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи можлива тільки за сприяння Української держави. Адже саме відсутність держави-материка для української етнічності за рубежем значно послабила її національне життя. З проголошенням незалежності Україна стала повноправним членом світової спільноти й отримала всі юридичні підстави для захисту своїх співвітчизників, які проживають за її межами. У сфері освіти це може бути цілісна програма сприяння українському шкільництву, яка пропонується автором.

Результати дослідження дають підстави визначити основні проблеми, що потребують подальшого вивчення. Це зокрема: феномен "будителства" в історії освіти зарубіжних українців; культурно-освітня діяльність церкви на різних етапах історичного розвитку української етнічності у східноєвропейських країнах; функції, структура, розвитку різних типів українських навчальних закладів у країнах Центра-

Основні результати дослідження відображені в таких публікаціях:

1. Розвиток освіти й педагогічної думки українців у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи.-Київ,1997.-15 др. арк.
2. Освітня діяльність української еміграції у міжвоєнний період у Чехословаччині (1921-1945 рр.)- Київ, 1997 - 7 . др. арк. (авторських - 5 др. арк.).
3. Українська школа у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи: минуле, сучасне, майбутнє // Українська діаспора.-Київ.-Чікаго, 1996.-Ч.9.-0,8 др.арк.
4. Українське шкільництво на теренах східної Європи // Рідна школа.-1997.-№ 1.-0,6 др. арк.
5. Działalność oświatowa i wydawnicza Emiliana Partyckiego // Międzynarodowa konferencja “ Mysl edukacyjna w Galicji”. - Rzeszów, 1995.-0,2 др. арк.
6. Наукова і культурницька діяльність С. Сірополка в Чехословаччині у міжвоєнний період // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Ідея національної школи у педагогічній спадщині С. Русової та С. Сірополка”. - Івано-Франківськ, 1996.-0,2 др.арк. /авторських - 0,1 др. арк./.
7. Культурно-освітній розвиток українців-русинів Східної Словаччини у повоєнний період /1945-1953 рр./ . 3б. наукових праць.-Київ,1994.-0,3 др.арк.
8. Розвій українського шкільництва за ребужем // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Гуманітарні аспекти реформування і розвитку національної системи освіти”.-Київ,1994.-0,4 др.арк.
9. З історії українського студентства у Європі //3б. наукових праць “Теоретичні питання освіти та виховання”.-Київ,1996.-0,4 др.арк.
10. Проблеми українського шкільництва у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи. //Матеріали III Міжнародного конгресу українців.-Харків,1996.-0,6 др.арк.
11. Українці Боснії та Герцоговини зберігають свою самобутність, мову,культуру. // 3б. наукових праць КДПУ.-Київ,1996.-0,3 др.арк.
12. Традиції народної педагогіки в українських школах Югославії //Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Традиції виховання у світовій народній педагогіці”. - Київ-Рівне, 1995.-0,2 др.арк.
13. Празька весна взимку //Радянська освіта, 19 березня 1989 р.
14. Підготовка вчителів для українських національних шкіл у Словаччині.// 3б. наукових праць.-Вінниця,1991.-0,4 др. арк.

15. Методичні рекомендації до вивчення курсу "Історія педагогіки".-Дрогобич, 1994.-1,2 др.арк. /авторських - 0,6 др.арк./.
16. Современные тенденции развития чехо-словацкой системы образования //Сб. научно-информ.сообщений.-Киев: КГУ им. Т.Г. Шевченко.-1990.-0,2 др. арк.
17. Педагогічна освіта на західноукраїнських землях наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. / Тези доповідей науково-практичної конференції "50 років возз'єднання Північної Буковини, Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бесарабії з Українською РСР".-Чернівці,1990.-0,2 др. арк.
18. З досвіду підготовки вчительських кадрів в ЧСФР // 36. наукових праць.-Київ: КДПІМ.-1990.-0,6 др. арк.
19. Питання культури міжнаціонального спілкування у формуванні гуманістичного світогляду майбутнього вчителя. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Гуманітарні аспекти реформування і розвитку національних систем освіти".-Київ,1994.-0,2 др.арк.
20. Прагматична скерованість професійної підготовки вчителя // 36. наукових праць.-Київ:КДПІМ.-1994.-0,5 др.арк.
21. З історії чехо-словацько-українських освітніх зв'язків // Тези доповідей науково-методичної конференції, присвяченої 400 річчю від дня народження Я.А Коменського.-Дрогобич,1992.-0,2 др.арк.
22. Прагматичний напрямок професійної підготовки вчителів в США // Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції "Формування педагогічної майстерності в системі професійної підготовки майбутнього вчителя".-Київ,1991.-0,2 др.арк. /авторських - 0,1 др. арк./.
23. З історії діяльності "Просвіти" за рубежем //Матеріали регіональної науково-практичної конференції "Виховання учнівської молоді на ідеях миру в навчальному процесі школи та вузу".-Рівне,1992.-0,2 др.арк.
24. Культурно-освітнє життя русинів-українців у Югославії.//36. наукових праць.-Київ:КДПІМ.-1996.-0,4 др.арк.
25. Школа і освіта Закарпатської України в період входження її до складу Чехословаччини.// Матеріали науково-практичної конференції "Исторические аспекты развития просвещения на Украине и становление творческой личности учителя".-Рівне,1990.-0,2 др.арк.
26. З історії викладання української мови у школах Польщі.// 36. наукових праць.-Київ:КДЛУ.-1996.-0,4 др.арк.

27. Українське шкільництво на Лемківщині в 20-40-х рр. XX ст. //Матеріали II Дрогобицької конференції "Культура Франкового краю: минуле і сучасне"-Дрогобич, 1996.-0,3 др.арк.
28. Українське шкільництво у Югославії //36. наукових праць.-Київ:КДЛУ.-1996.-0,3 др.арк.
29. Проблеми навчання рідною мовою в українських школах Східної Словаччини в 1919-1945 рр.// 36. наукових праць.-Київ,1994.-0,3 др.арк.
30. З історії українського шкільництва в Угорщині// 36. наукових праць - "Теоретичні питання освіти та виховання" вип.3.-Київ,1994.-0,3 др.арк.
31. Niektóre aspekty polityki narodowej w szkolnictwie polskiem w Ukrainie (1917-1939) // Międzynarodowa konferencja naukowa "Polska droga do Kazachstanu".-Rzitimierz,1996.-0,2 др.арк.
32. Проблеми виховання національної самосвідомості у діяльності Августина Волошина // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Виховання національної самосвідомості у школярів".-Київ,1996.-0,4 др.арк. /авторських 0,2 др.арк./.
33. Про "українізацію" у Східній Словаччині в 50-х роках та її значення для розвитку культури й освіти українців-русинів.//36. наукових праць.-Київ:КДЛУ.-1094.-0,4 др.арк.
34. З історії шкільництва у Руському Керестурі // 36. наукових праць. -Київ:КДЛУ.-1994.-0,3 др.арк.
35. Культурно-релігійна діяльність Михайла Андреїли //Матеріали міжнародної конференції до 2 000 років з Різдва Христового. - Запоріжжя,1997.-0,2 др.арк.
36. З історії шкільництва на західноукраїнських землях /XIX - початок XX ст.// 36. наукових праць "Теоретичні питання освіти та виховання".-Київ,1996.-0,3 др.арк.

Кеминь В.П. Украинское образование в странах Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы (1918-1996 гг.). Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Институт педагогики АПН Украины. Киев, 1997.

Исследуется история школы и педагогической мысли украинцев в восточноевропейских странах. Рассматривается педагогическая деятельность украинской эмиграции в Чехословакии в период между двумя войнами: раскрывается борьба украинцев за развитие национальной культуры, школы и просвещения.

Исследована эволюция украинских школ, выявлены тенденции и особенности развития украинских учебных заведений различного типа.

Kemen V.P. Ukrainian education in the states of Central, Eastern and South-Eastern Europe (1918-1996). The Doctoral thesis in the Theory and History of Pedagogics, speciality code - 13.00.01. Institute of Pedagogics of Ukraine, Kiev, 1997.

The report deals with the history of Ukraine school and pedagogical ideas in the South-Eastern states of Europe. It regards pedagogical activity of the Ukrainian emigration in the Chekhoslovakia at the period between two wars and reveals the struggle of the Ukrainian people for the development of national culture, school and education.

The report gives the results of the investigation of evolution of Ukrainian schools discovers the tendencies and peculiarities of the developments of educational establishments of various types.

Ключові слова: шкільництво, національна самосвідомість, асиміляція, національна школа, українська еміграція, педагогічна думка.

Підписано до друку 16.05.97р. Формат 60х84/16.
Ум. друк. арк. 2,0. Обл.-вид. арк. 2,0.
Наклад 100. Зам. 181.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86

A 37.830

AB 37.830